

עבודתם של עורכי הדין לזכויות אזרח בסין: מאבק חסר-סיכוי או נדבך חשוב בבנייה של חברה אזרחית מסוג חדש?

אורנה נפתלי

במאמרם "עריכת דין להגנת זכויות (ווי-צ'ואן) במדינה סמכותנית: כינון תרבות של עריכת דין לטובת הציבור", מתארים החוקרים פו וקאלן את ההשלכות המשפטיות, הציבוריות והפוליטיות של רפורמה המיושמת בעשור האחרון בתחום עריכת הדין בסין. עיקרה של הרפורמה: שינוי מעמדו של עורך הדין הסיני מעובד ממשל לעובד במגזר הפרטי, שינוי שלטענת הכותבים הוביל לתמורה מהותית באופי עריכת הדין וליצירה של מרחב חדש לפעילות משפטית וציבורית שעניינה קידום זכויות האזרח. מאמר תגובה זה ידון בטענתם של פו וקאלן תוך התייחסות לשאלה: מהי החשיבות, אם בכלל, של עבודת עורכי הדין הסינים לזכויות אזרח? באיזה מובן תורמת פעילותם של קומץ עורכי דין אלה, מסורים ככל שיהיו, לשינוי מהותי של התרבות המשפטית והציבורית במדינה סמכותנית דוגמת סין? במסגרת הדיון בסוגיות אלה, אציין היבטים שונים הנוגעים לתנאי עבודתם של עורכי הדין בסין של היום אשר לא הוזכרו במאמר של פו וקאלן, ובמקביל אעמוד על כמה מן המגמות העיקריות בהתפתחות השיח הממשלתי והציבורי על אודות חוק, משפט וזכויות אדם בסין בשני העשורים האחרונים. המאמר יצביע על סייגים חשובים לתמונה החיובית יחסית שאותה מציגים פו וקאלן במאמרם. בצד זאת, המאמר יציג את הטענה כי מאז שנות ה-90 של המאה ה-20 אכן חלה העמקה של תודעת החוק וזכויות האזרח בקרב מגזרים שונים בחברה הסינית, ושעבודתם של עורכי הדין לזכויות אזרח אכן מהווה נדבך מהותי במגמה כוללת זאת.

מבוא

במאמרם "עריכת דין להגנת זכויות (ווי-צ'ואן) במדינה סמכותנית: כינון תרבות של עריכת דין לטובת הציבור", המתורגם לעברית בכרך זה, מתארים החוקרים פו וקאלן (Fu and Cullen) את ההשלכות המשפטיות, הציבוריות והפוליטיות של רפורמה המיושמת בעשור האחרון בתחום עריכת הדין ברפובליקה העממית של סין. עיקרה של הרפורמה: שינוי מעמדו של עורך הדין הסיני מעובד ממשל לעובד במגזר הפרטי. לטענת הכותבים, שינוי זה הוביל בשנים האחרונות לתמורה מהותית באופי עריכת הדין וליצירה של מרחב חדש לפעילות משפטית וציבורית שעניינה קידום זכויות האזרח ברפובליקה העממית של סין, מדינה הנשלטת מאז 1949 על-ידי המפלגה הקומוניסטית הסינית

(מק"ס). בפתח מאמרם, הכותבים מציינים כי סין חסרה כיום מערכת של איזונים ובלמים הדרושה לכינון מערכת משפט עצמאית של ממש. עוד הם מכירים בכך שהמק"ס עשויה לנצל את הרפורמה במעמד עורכי הדין לצרכיה היא, קרי – שימור מעמדה כשליטה הבלעדית של המדינה. עם זאת, המחברים גורסים כי הפרטת מקצוע עריכת הדין מהווה צעד משמעותי במסגרת הבנייה של תרבות מתן דין וחשבון על פעילות המגזר הציבורי ושל התגבשות "חברה אזרחית מסוג חדש" בסין כיום. במבט ראשון, טענתם של פו וקאלן מצטיירת כאופטימית יתר על המידה. כפי שמציינים הכותבים עצמם, עורכי הדין הסינים לזכויות אזרח, אשר מלכתחילה מהווים נתח קטן יחסית מקרב כלל עורכי הדין במדינה, נוחלים לעתים קרובות תבוסה בבתי המשפט. זאת משום שבניגוד למדינות דמוקרטיות, ברפובליקה העממית של סין חסרים מנגנונים שיבטיחו את שלומם וביטחונם של המעורבים בהליכים משפטיים, ובכלל זה עורכי הדין עצמם. על רקע מצב זה, מתבקש לשאול אם כן מהי החשיבות, אם בכלל, של עבודתם של עורכי הדין לזכויות אזרח בסין? באיזה מובן תורמת עבודתם של קומץ עורכי דין אלה, מסורים ככל שיהיו, לשינוי מהותי של התרבות המשפטית והציבורית במדינה סמכותנית זו?

כדי להתמודד עם שאלה מורכבת זאת, חשוב להבין את עבודתם של עורכי הדין הסינים, ובכלל זה עורכי הדין לזכויות אזרח בהקשר הכולל. בה בעת, יש לעמוד גם על המגמות האחרונות בהתפתחות השיח הממשלתי והשיח הציבורי הסיני על אודות חוק ומשפט ועל אודות זכויות האדם והאזרח, במיוחד בשני העשורים האחרונים. במאמר זה לא אוכל לעסוק בכלל ההיבטים הללו, אך אנסה להאיר כמה מן הסוגיות העיקריות. תחילה אציג סייגים אחדים לתמונה החיובית יחסית שאותה מציגים פו וקאלן במאמרם. לאחר מכן אתייחס להתפתחויות שחלו בשני העשורים האחרונים בתחום השיח הממשלתי והציבורי הסיני על אודות זכויות האדם והאזרח ועל אודות תפקידה של מערכת החוק והמשפט בהגנה על זכויות אלה. לבסוף אדון בהשלכות האפשריות של עבודתם של עורכי הדין לזכויות אזרח על פעולתה של החברה האזרחית בהקשר החברתי, הפוליטי וההיסטורי של הרפובליקה העממית של סין.

הרפורמה במעמדם של עורכי הדין הסינים: האומנם שינוי בכללי המשחק?

אפתח בסייגים. פו וקאלן טוענים במאמרם כי בעקבות הרפורמה האחרונה במעמדם של עורכי הדין בסין, חלק מן העוסקים במלאכה החל לגבש תודעה מקצועית ואתית מסוג חדש, הכוללת נכונות לטפל בתביעות שעניינן טובת הציבור והגנה על אזרחים במקרים של פגיעה בזכויותיהם, אם על-ידי גורמים פרטיים ואם על-ידי השלטונות. מבלי לגרוע מן התקפות של טענה זו, מן הראוי להתעכב בכל זאת גם על מעמדם של שחקנים נוספים במערכת המשפטית אשר בתוכה מתפקדים עורכי הדין הסינים.

בהקשר זה, חשוב להבחין בין שתי דרכים אפשריות לבחינתה של מערכת משפטית. הדרך האחת היא בחינת עצמאותה של המערכת המשפטית. במסגרת זאת, יש לבחון הן את העצמאות המוסדית של המערכת המשפטית (בכוח ובפועל), הן את היקף תחולתה של המערכת המשפטית הפורמאלית, ואת קיומן של מערכות מקבילות או מתחרות להפעלת כוח על ידי המשטר על תושביו. הדרך השנייה שבה ניתן לבחון את המערכת המשפטית היא בחינת היקף הזכויות המוגנות על ידי מערכת המשפט, ובפרט היקף ההגנה על זכויות אדם. אף שיש ממשק בין שני ההיבטים האלה של מערכת המשפט, ושלטון חוק אחיד הוא חלק מובנה מהגנה על זכויות הפרט מפני המשטר, אין הם זהים. יצוין כבר בשלב זה כי אין בכוונתי, במאמר הנוכחי, לסקור את כלל ההיבטים הנוגעים לשלטון החוק בסין, או את היקף הזכויות המוגנות על ידי מערכת המשפט הסינית, אלא רק להצביע

על מאפיינים רלוונטיים עיקריים של מערכת זאת, ובפרט על אלה שהשתמרו מימי השלב המהפכני של הממשל בסין ולא הושפעו (לפחות בשלב זה) בצורה רחבה משינוי הכיוון של הממשל. עוד יוער כי הבחינה המוצעת במאמר זה היא פנימית – משמע, נבחנים מאפייניה של המערכת המשפטית למול אפשרויות אחרות לשיפור שלטון החוק וההגנה על זכויות אדם באותה המערכת, ואין בכוונתי להשוותה למערכות משפט אחרות (ובפרט מערביות) אשר לא פעם סובלות מקשיים דומים (גם אם באופנים או בהיקפים שונים).

אשר להיבט של שלטון החוק, דוגמה בולטת לאי-עצמאותה של המערכת השיפוטית היא מעמדם של השופטים, שבו לא חל כל שינוי. השופטים בסין מתמנים ומועסקים על-ידי הממשל, אשר נתון בתורו לפיקוח הדוק של המפלגה הקומוניסטית. יתרה מכך, רבים מן השופטים בסין הינם חברי מפלגה בעצמם, וככאלה הם נתונים לפיקוח אישי תקופתי על-ידי מוסדות המפלגה. הליך השיפוט עצמו אף הוא מושפע לא פעם משיקולים מפלגתיים, ופסיקות בעניינים בעלי רגישות פוליטית מושפעות מהנחיות של ועדות מיוחדות שבהן שולטת המפלגה הקומוניסטית. במילים אחרות, גם אם חלק מעורכי הדין הסינים אכן פועלים כיום כשחקנים בעלי סדר יום עצמאי שעיקרו קידום טובת הציבור, הרי שהשופטים שכפניהם הם מציגים את התיקים עדיין נתונים ללחצים פוליטיים המגבילים את עצמאותם.¹

בעיה אחרת, הנובעת גם היא מן המעורבות הממשלתית והמפלגתית המשמעותית במערכת המשפט, הינה התופעה הרווחת של מתן שוחד וטוויית קשרים אישיים עם שופטים הן על-ידי התובעים הן על-ידי הנתבעים. פו וקאלן טוענים במאמרם כי בקרב עורכי הדין לזכויות אזרח, הקבוצה המצליחה ביותר היא זו שמשכילה לכרות בריתות עם גורמי מפלגה וממשל. במקום אחר במאמר הם מציינים גם כי חלק מעורכי הדין לזכויות אזרח בסין נעדרים הכשרה משפטית מסודרת. מחקר שטח שנערך בסין במהלך שנות ה-2000 טוען כי על רקע זה בדיוק חלק לא קטן מעורכי הדין במדינה מעדיפים לנקוט אמצעים חוץ-משפטיים על מנת לקדם את התביעה, כולל אמצעים לא כשרים כגון הישענות על מערכת קשרים אישיים עם שופטים ועם פקידים ממשל.² מחקרים נוספים מן העת האחרונה, כגון זה של חוקרת מדע המדינה והמשפט, לינג לי (Ling Li) ושל הסוציולוג איתן מיצ'לסון (Ethan Michelson), מתעדים אף הם את השחיתות הממוסדת במערכת המשפט הסינית.³ עם זאת, חוקרים אלה טוענים כי תופעת השחיתות הרווחת איננה נובעת דווקא מהיעדר ההכשרה המשפטית של עורכי הדין בסין, אלא בעיקר מן התלות המשמעותית שלהם בשחקנים ממשלתיים בתוך מערכת המשפט ומחוצה לה. אם כך ואם כך, ניתן לטעון כי גם אם עורכי הדין לזכויות אזרח בסין נשענים על קשרים אישיים, בלית ברירה ומתוך מטרה "חיובית" של קידום טובת הציבור, הרי שנקיטת אמצעים מעין אלה חותרת באופן מהותי תחת העיקרון של שלטון על-פי חוק שעליו אמורה להיות מושתתת המערכת המשפטית הסינית מאז 1978.

סייג חשוב נוסף שפו וקאלן אינם מתעכבים עליו במאמרם הינו המעמד הבעייתי של החוקה הסינית. הכותבים מציינים כי עורכי הדין הסינים לזכויות אזרח מסתמכים תדירות על סעיפי החוקה בתביעות הנוגעות לטובת הציבור. החוקה הסינית הנוכחית אומצה בשנת 1982, כמה שנים לאחר ההחלטה הגורלית של צמרת המק"ס על נסיגה מן הדרך המהפכנית, על יישום הדרגתי של רפורמות ברוח "כלכלת שוק סוציאליסטית" ועל אימוץ של מדיניות "רלת פתוחה". מאז, עברה החוקה שינויים עוד ארבע פעמים (האחרון שבהם ב-2004) באופן שמשקף את ההתפתחויות בשיח הפוליטי והציבורי על אודות זכויות אזרח, חוק ומשפט, אך מצביע על המורכבות ועל הניגודים שמאפיינים שיח זה במדינה סמכותנית דוגמת סין. כך למשל, בנוסחה הנוכחית, החוקה הסינית מדגישה את חשיבות השלטון "בהתאם לחוק" (סעיף 5) ו"הציות לשלטון החוק", כמו גם את "עצמאות בתי המשפט"

(סעיף 126).⁴ עם זאת, כאמור, בפועל אין עקרונות אלה זוכים למעמד חוקתי מחייב, וישנה תלות רחבה בין המערכת המשפטית והממשל.

במישור המעשי, ההתעלמות של מוסדות הממשל בסין מן העקרונות הליברליים של החוקה ושל חוקים נוספים מציבה מכשולים מרובים בדרך של עורכי הדין לזכויות אזרח. מכשולים אלה כוללים: סירוב של גופי ממשל לחלוק עדויות רלוונטיות; חסימת גישה לנאשמים; חבלה משטרית בראיות; הפחדת עדים על-ידי המשטרה; הטרדות פיזיות של אזרחים, ובכלל זה הכאות, חטיפות ומעצרים בלתי חוקיים על-ידי שוטרים.⁵ לכל אלה יש להוסיף את עובדת קיומן של מערכות מעצר וענישה נפרדות, עליהן חלים חוקים מיוחדים. הראשונה היא מערכת ה-"*Shuanggui*" (double designations) אשר נוצרה על-ידי הנהגת המק"ס בראשית שנות ה-90 של המאה ה-20 במטרה להיאבק בתופעת השחיתות הגוברת בקרב פקידי המפלגה בעקבות יישום רפורמות כלכלת השוק.⁶ כך, פקידי מפלגה בכירים או זוטרים אשר חשודים במעורבות בשחיתות במקרים המוגדרים כ"חשובים ומורכבים" אינם נשלחים למעצר משטרתי אלא למערכת ה-"*Shuanggui*".⁷ המערכת האחרת הינה מחנות ה"חינוך מחדש על-ידי עבודה" (*Re-education through labor*, בסנית: *Laogai*), אשר הוקמו במהלך העשור הראשון של העידן המאואיסטי בסין (1949-1976). במסגרת מערכת זו, ניתן היה עד לאחרונה לעצור אזרחים (וכן פקידי מפלגה וממשל שאינם מעורבים בשחיתות) בעוון עבירות קלות שאינן מהוות עילה לתביעה פלילית. עבירות אלה כללו: גניבה, הונאה, הפרת הסדר הציבורי, מעורבות בפורנוגרפיה, הימורים, זנות או שימוש בסמים, אך גם – ביקורת פוליטית או התנגדות למשטר. הנאשמים בעבירות אלה נשלחו לעבודה ב"מחנות לחינוך מחדש" ללא משפט לתקופה של עד ארבע שנים.⁸ בהחלטה היסטורית שנתקבלה בנובמבר 2013, הכריזה הנהגת המק"ס על סגירתם של מחנות "החינוך מחדש על-ידי עבודה" בנימוק של שיפור מצב ההגנה על זכויות האזרח במדינה. על פניו, מדובר בצעד חיובי שנובע בין השאר מפעילות נמרצת של עורכי דין לזכויות אזרח בנושא. עם זאת, ניתן לטעון כי בדומה לצעדים האחרים לפיתוח מערכת החוק והמשפט שאותם נקטה ממשלת סין מאז 1978, גם החלטה אחרונה זו לא נועדה בעצם להעצים את האזרחים או להגביל את סמכויותיו של השלטון, אלא לשפר את התרמית הבינלאומית של סין במטרה למשוך השקעות זרות, ובעיקר – לסייע לממשל בניהול יעיל יותר של סכסוכים ובטיפול בגילויי מחאה העלולים לאיים על היציבות החברתית והפוליטית. בהקשר זה אציין שחוקרי מערכת המשפט והממשל בסין טוענים עוד כי במסורת הסינית החוק נתפס לא כאמצעי להגבלת השלטון והעצמת האזרח, אלא ככלי פוליטי שהממשל יכול לפרשו וליישמו בדרך הנראית לו. על-פי תפיסה זו, אשר יש הסבורים כי היא שרירה וקיימת עד היום, תפקידם העיקרי של בתי המשפט בסין אינו להגן על זכויות האזרחים, אלא לשמש במה מוסדרת להשמעת תלונות הציבור באופן שימנע הסלמה עתידית של סכסוכים או גלישה לאירועי מחאה המוניים ואלמים.⁹

באשר להיקף הזכויות המוגנות – החוקה מאשרת את הזכות לקניין פרטי (סעיפים 11, 13) ואת המחויבות של המדינה ל"שמירה והגנה על זכויות אדם" ובכלל זה חופש הביטוי וחופש העיתונות, החופש להפגין, חופש ההתארגנות וחופש ממאסר בלתי חוקי (סעיפים 33, 35, 36, 37). בצד זאת, סעיף 51 של החוקה הסינית מציב את "האינטרסים של המדינה, החברה והקולקטיב" מעל לאינטרסים ולזכויות של האזרחים. עבור עורכי הדין הסינים לזכויות אזרח, סעיף זה יוצר לעתים תכופות ניגוד אינטרסים בסיסי בין הנאמנות למדינה לבין הנאמנות ללקוח.¹⁰ בהמשך לכך, ההנהגה של המק"ס ונציגי בית המחוקקים הסיני (National People's Congress, NPC) אינם מחויבים כלל לחקיקה ברוח הסעיפים הליברליים של החוקה, והחוקה אף איננה נתפסת כמסמך מחייב במקרים של תביעה משפטית.¹¹ כתנאים מגבילים אלה, עצם העובדה שעורכי הדין, אמצעי התקשורת ופעילי הארגונים

החברתיים בסין נשענים על סעיפים בחוקה כמקור לגיטימציה עיקרי במאבקים השונים בנושאי זכויות חברתיות ופוליטיות, עדיין אין בה כדי להעיד על שינוי של ממש בתרבות החוק והמשפט בסין. בהמשך הדברים אעמוד ביתר הרחבה על חלחול שיח הזכויות לשיח הציבורי בסין. כבר בשלב זה ראוי לציין כי חלחול זה הינו הדרגתי, אולם שיח הזכויות טרם זכה לכורה בשיח החברתי. מן הראוי להעיר כי במאמר הנוכחי איני בוחנת את היקף ההגנה על זכויות חברתיות-כלכליות, דוגמת הזכות לבריאות, למדור ולחינוך, זכויות שבמדינות מערביות רבות אינן זוכות להגנה או זוכות להגנה מוגבלת. בחינת ההגנה של זכויות אלה מציבה אתגר מתודולוגי מיוחד, שכן ההגנה עליהן יכולה להיעשות מבלי לזהותן כחלק משיח הזכויות, ותוך ביסוסן על האינטרס הציבורי ועל מדיניות סוציאלית כללית. אפשר שבחינה מסוג זה תגלה כי בפועל ישנן זכויות חברתיות-כלכליות הזוכות להגנה רבה יותר דווקא בשיטת המשפט הסינית מאשר בשיטות משפט מערביות. מכל מקום, כאמור, בחינה זו חורגת מגדרי הדיון שמקיימים פו וקאלן ומגדרי התגובה הנוכחית. על רקע סייגים אלה – באשר לעצמאות המערכת המשפטית, להיקף תחולתה של מערכת המשפט ולהיקף הזכויות המוגנות במסגרת המשפט המהותי – אכן מצטיירת כבעייתית טענתם של פו וקאלן, שלפיה "כללי המשחק" במערכת המשפט הסינית השתנו משמעותית בעקבות הרפורמה במעמד של עורכי הדין. מנגד, לטענתם בדבר החשיבות הציבורית של עבודת עורכי הדין לזכויות אזרח יש בסיס מחקרי איתן יותר. אם בוחנים את ההשפעה המצטברת של עבודת עורכי הדין, הנעשית לעתים קרובות בשיתוף עם ארגונים חברתיים בסין, ומצרפים השפעה זו להשלכות ארוכות הטווח של קמפיינים תקשורתיים וחינוכיים בנושא חוק, משפט וזכויות אזרח, אזי ניתן להסיק כי אכן חלה מגמה של העמקת תודעת החוק וזכויות האזרח בקרב החברה הסינית, בעיקר מאז שנות ה-90 של המאה ה-20. למגמה זו השלכות חשובות על דפוס היחסים בין המדינה לחברה בסין הפוסט-סוציאליסטית.

החברה האזרחית החדשה ותודעת הזכויות בסין כיום

כפי שפו וקאלן מציינים, הממשל עצמו, וכאן יש לדייק ולומר – הפלגים הליברליים יחסית בתוך המק"ס – הם שאחראים במידה רבה למגמה זו.¹² במאמר מן העת האחרונה, חוקר הממשל הסיני, מין-שין פיי (Minxin Pei), מתייחס אף הוא לתרומה של הממשל להתפתחות תודעת החוק בקרב הציבור הסיני. בהקשר לכך הוא מצטט את התזה של הוגה הדעות וההיסטוריון הצרפתי, אלכסיס דה טוקוויל (Alexis de Tocqueville), שעל-פיה כאשר משטר דכאני מחליש את מידת הפיקוח על האוכלוסייה מבלי לשנות באופן מהותי את המבנה השלטוני, הדבר מוביל לא פעם דווקא לגילויים עזים ותכופים יותר של מחאה והתנגדות, מאחר שההרפיה היחסית של הדיכוי מאפשרת התגבשות של תודעת זכויות ותביעה להגנה על זכויות אלה בקרב האזרחים. כך קרה ערב המהפכה הצרפתית, ולטענת פיי, כך קורה גם ברפובליקה העממית של סין של העשורים האחרונים.¹³ מאז ראשית שנות ה-90 של המאה ה-20 אכן נרשם בסין גידול משמעותי במספרם של ארגונים חברתיים ובתחומי פעילותם, לצד עלייה ניכרת בתדירות ובהיקף של ביטויי מחאה שונים ברחוב ובמרחב האינטרנטי, בעיקר בנושאים כגון פגיעה בזכויות עובדים, הפקעת קרקעות ללא פיצוי הולם, פגיעה באיכות הסביבה ובבריאות הציבור או שחיתות מפלגתית וממשלתית ברמה המקומית. על רקע מגמה זו, ניתן להסיק כי הגידול בזכויות חוקיות פורמליות יצר אפשרויות רבות יותר לאזרחים מן השורה להשמיע תביעות ולהגן על זכויותיהם תוך הישענות על שפה וכלים משפטיים.¹⁴ למעשה, המדינה עצמה מספקת כיום את הנשק ואת הרטוריקה למבקריה, והשיח המשפטי מהווה לעתים חרב פיפיות אשר מופנית כנגד הממשל עצמו. גם אם הממשל הסיני אינו מיישם תמיד את כל החוקים

הליברליים שאותם הוא מאמץ, עדיין ניתן לטעון שעצם קיומם של החוקים ופרסומם בערוצים שונים מסייעים לפיתוח תודעת החוק והזכויות בקרב מגזרים נרחבים של החברה הסינית.¹⁵

מחקר שדה אנתרופולוגי שערכתי באמצע שנות ה-2000 על אודות הצמיחה של שיח זכויות הילד בסין של היום מחזק טענה זו. במהלך המחקר ערכתי ראיונות עם הורים ועם מורים וכן תצפיות בבתי ספר יסודיים בעיר שנחאי בצד ניתוח של ספרי לימוד אשר נלמדים בבתי ספר בעיר בעשור האחרון. עבודתי העלתה בין השאר, כי במסגרת שיעורי "חינוך לערכי מוסר" (Moral Education), אשר משלבים תכנים מתחום לימודי החברה, ההיסטוריה והאזרחות, תלמידי בתי ספר יסודיים בסין לומדים כיום לא רק על אודות ההיסטוריה של המפלגה הקומוניסטית הסינית, על הצבא הסיני או על "המאפיינים הסוציאליסטיים של כלכלת השוק הסינית", אלא גם על אודות "חשיבות השלטון על-פי חוק" ועל ההתפתחות של מערכת החוק והמשפט במדינה מאז 1978. בנוסף על כך, ילדי כיתות ה' בעיר שנחאי קוראים בספרי הלימוד שלהם על אודות "החוק להגנה על זכויות הקטינים" (Law on the Protection of Minors) שאותו חוקקה ממשלת סין ב-1992 "במטרה להגן על האינטרסים של ילדי המדינה". מחברי ספר הלימוד מדגישים כי הורים ומורים חייבים "לציית לחוק" ולהימנע מכל התנהגות אשר "משפילה את הילד" ואף מאיצים בקוראים הצעירים "ללמוד היטב את נוסח החוקים שנועדו להגן עליהם".¹⁶ במהדורה מאוחרת יותר של ספר לימוד זה מודגש הקשר בין החקיקה הסינית בתחום זכויות הילד לבין "אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד" (UN Convention on the Rights of the Child) מ-1989. מחברי מהדורה זו מסבירים לתלמידים הסינים כי "ברומה לאמנות בינלאומיות אחרות", תכני "אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד" נשענים על "הסכמה גלובלית" ומייצגים מאמץ ליצור "סדר בינלאומי חדש" שיבטיח את שלומם של הילדים ברחבי העולם. במטלת הבית במסגרת השיעור מתבקשים התלמידים "למנות את זכויותיהם על-פי החוק" ולציין האם זכויות אלה אכן "מכובדות" על-ידי המבוגרים הסובבים אותם.¹⁷

יש שימעיטו בחשיבות של לימוד תכנים מעין אלה ברמת בית הספר היסודי, ובפרט כאשר הם נלמדים במדינה שבה בתי המשפט לא תמיד מכבדים את זכויות האזרחים הבוגרים, לא כל שכן זכויותיהם של קטינים. עם זאת, ראיונות השטח שערכתי בקרב הורים ומורים בעיר שנחאי מעידים על מגמה ברורה של התחזקות תודעת החוק וזכויות האזרח בקרב הדור הנוכחי של ילדי סין, בעיקר אלה הנמנים עם המעמד הבינוני העירוני. אחת המרואיינות תיארה למשל בגאווה בלתי מוסתרת כיצד בנה שב יום אחד מבית הספר והודיע לה שהיא איננה יכולה להכות אותו עוד כפי שנהגה עד כה. לשאלת האם מה נשתנה, השיב לה הבן בוז הלשון: "כעת יש חוק שמגן עלינו! לפי החוק, אסור למבוגרים להכות או להשפיל ילדים". הורים נוספים שאותם ראיינתי במסגרת מחקרי דיווחו גם הם על המודעות הגוברת של ילדיהם לזכויותיהם, מודעות המתבטאת לדבריהם ב"ציטוט חוקים שונים" במהלך ויכוחים שגרתיים עם ההורים. מפתא קוצר היריעה לא אוכל להרחיב כאן על מכלול הגורמים החברתיים, הכלכליים והפוליטיים אשר מסבירים את הצמיחה וההעמקה של תודעת החוק והזכויות בקרב ילדים, ובמידה רבה גם בקרב מוריהם והוריהם, בערים בסין.¹⁸ אולם במסגרת המאמר הנוכחי, ברצוני להצביע על גורם אחד להתפתחות זו, והוא – הקמפיין המתמשך של ממשלת סין בנושא החשיבות של עקרון השלטון על-פי חוק. כפי שמראה מחקרי, קמפיין זה, שאותו מזכירים גם פו וקאלן במאמרם, אכן נושא פירות בקרב הדור הנוכחי של ילדי סין. דור זה תובע כבר עכשיו את זכויותיו להגנה מפני אלימות, לפרטיות ולהשמעת דעתו בעניינים הנוגעים לו. בעתיד, הוא עשוי לתבוע זכויות נוספות. מחקרים אחרים על אודות דפוסי מחאה והתארגנות חברתית בסין בשני העשורים האחרונים מעידים גם הם על העמקת תודעת החוק והזכויות בקרב אזרחי סין הבוגרים, החל מכפריים בעלי השכלה נמוכה ועד לבני המעמד הבינוני החדש המתגוררים

בערים המשגשגות של המדינה. רבים מאזרחים אלה נעזרים בעורכי הדין לזכויות אזרח, וחלקם אף נוחלים הצלחה במאבקהם, גם אם לא תמיד בזירה המשפטית.¹⁹

סיכום

על רקע ממצאים אלה, מצטיירת כמוצדקת טענתם של פו וקאלן בדבר התרומה המכרעת של עורכי הדין לזכויות אזרח לבניית חברה אזרחית דינמית ולגיבוש של תרבות חוק ומשפט בקרב הציבור הסיני. אין ספק שמדינת-המפלגה הסינית מתאמצת כל העת לפקח על מערכת החוק והמשפט ולהגביל את מרחב הפעולה של עורכי הדין. מנגד, יש להכיר בחשיבות המצטברת של עבודתם של עורכי הדין לזכויות אזרח, אשר בשילוב עם קמפיינים חינוכיים ותקשורתיים, תורמת כאמור להעצמה של אזרחי סין הרוכשים כיום ידע משפטי שאותו יוכלו לנצל בעתיד. עוד ניתן לטעון כי במקרה של סין, עצם הצגת תביעות בנושא זכויות אזרח בבתי המשפט נושאת חשיבות בפני עצמה, וזאת ללא קשר לתוצאות ההליך המשפטי. גם אם התובע מפסיד, אף שהחוק עומד לצדו וכפי שאכן קורה לעתים, הלקוח ועורך דינו עדיין מנצחים במובן זה שהם מצליחים לחשוף את אוזלת היד של בתי המשפט ושל מערכת החוק. "ניצחון" זה עשוי להניע פעולות מחאה נוספות ואולי אף להוביל לרפורמות עתידיות בהנהגת הפלגים הליברליים יותר במק"ס. לבסוף, חשוב להבין עוד כי מגמת הלגליזציה המתמשכת של המשטר הסיני מאז 1978 הפכה את דרכי פעולתה של מדינת-המפלגה הקומוניסטית לצפויות ולמוסדרות יותר. מעטים בסין חוששים כיום משובו של שליט-יחיד כריזמטי שיחליט על מהלך המדיניות כראות עיניו כפי שהיה למשל בתקופת מאו (1949-1976), ובהקשר הפוליטי וההיסטורי הספציפי של הרפובליקה העממית של סין, זהו הישג שאין להמעט בחשיבותו.

הערות

- 1 Ling Li, *The "Production" of Corruption in China's Courts: Judicial Politics and Decision Making in a One-Party State*, 37(4) LAW & SOC. INQUIRY 848 (2012); Ethan Michelson, *Lawyers, Political Embeddedness, and Institutional Continuity in China's Transition from Socialism*, 113(2) AM. J. SOCIOLOGY 352 (2007); Neil J. Diamant, Stanley B. Lubman & Kevin J. O'Brien, *Law and Society in the People's Republic of China*, in ENGAGING THE LAW IN CHINA: STATE, SOCIETY, AND POSSIBILITIES FOR JUSTICE 3 (Neil J. Diamant, Stanley B. Lubman & Kevin J. O'Brien eds., 2005).
- 2 Carlos Wing-Hung Lo & Ed Snape, *Lawyers in the People's Republic of China: A Study of Commitment and Professionalization*, 53(2) AM. J. COMP. L. 433 (2005)
- 3 Michelson, לעיל ה"ש 1; Li, לעיל ה"ש 1.
- 4 [http://english.people.com.cn/XIANFA arts. 5, 126 \(1982\) constitution/constitution.html](http://english.people.com.cn/XIANFA arts. 5, 126 (1982) constitution/constitution.html)
- 5 Michelson, לעיל ה"ש 1, בעמ' 360; Lo and Snape, לעיל ה"ש 2, בעמ' 433.
- 6 לדיון מעמיק בתפקודה של מערכת ה-*Shuanggui*, ראו: Flora Sapio, "*Shuanggui*" and *Extralegal Detention in China*, 22 CHINA INFO. 7 (2008).
- 7 על-פי הדיווחים בתקשורת, בו שי-לאי (Bo Xilai), בכיר לשעבר בצמרת המק"ס, שנודו בספטמבר 2013 לעונש מאסר עולם על שחיתות ועל ניצול לרעה של סמכות, הוחזק בבית-מעצר כזה במשך 17 חודשים.
- 8 לדיון במערכת ה"חינוך מחדש על-ידי עבודה" בסין, ראו למשל: Jianrong Yu, *The Two Stages of the Re-education Through Labour System: From Tool of Political Struggle to Means of Social*

- Governance*, 2 CHINA PERSPECTIVES 66 (2010); Hualing Fu, *Re-Education Through Labour in Historical Perspective*, 184 CHINA Q. 811 (2005).
- 9 Diamant, Lubman, & O'Brien, לעיל ה"ש 1.
- 10 Lo & Snape, לעיל ה"ש 2, בעמ' 433.
- 11 Surya Deva, *The Constitution of China: What Purposes does it (not) serve?*, 2(2) JINDAL GLOBAL L. REV. 55 (2011).
- 12 בעניין זה, ראו למשל; Chongyi Feng, *Democrats within the Chinese Communist Party since 1989*; 17(57) J. CONTEMP. CHINA 673 (2008).
- 13 Minxin Pei, *Rights and Resistance: The Changing Contexts of the Dissident Movement*, in CHINESE SOCIETY: CHANGE, CONFLICT AND RESISTANCE 31 (Elizabeth Perry & Mark Selden eds., 3rd ed. 2010).
- 14 ש.ב.
- 15 KEVIN J. O'BRIEN & LI LIANJIANG, *RIGHTFUL RESISTANCE IN RURAL CHINA* (2006).
- 16 *Shehui, wu nianji diyi xueqi* [Society, Grade 5, Semester 1] (2001); *Shanghai shi zhongxiaoxue kecheng jiaocai gaige weiyuanhui* [Reform commission of primary and secondary school curriculum materials, Shanghai]; *Shiyong ben* [experimental ed.]; Shanghai: Shanghai shiji chuban jituan, Shanghai jiaoyu chubanshe, at 119-23.
- 17 *Pinde yu shehui* [Morality and Society]. (2007). Grade Five. Experimental edition. *Shanghai shi zhongxiaoxue (you'er yuan) kechang gaige weiyuanhui* [Committee for the Reform of Shanghai's School (Kindergarten) Curriculum]. Shanghai: *Shanghai jiaoyu chubanshe*, at 67.
- 18 ORNA NAFTALI, *CHILDREN, RIGHTS AND MODERNITY IN CHINA: RAISING SELF-GOVERNING CITIZENS (STUDIES IN CHILDHOOD AND YOUTH)* (2014).
- 19 ראו, למשל, Yongshun Cai. *China's Moderate Middle-Class: The Case of Homeowners Resistance*, 45(5) ASIAN SURVEY 777 (2005); MERLE GOLDMAN, *FROM COMRADE TO CITIZEN: THE STRUGGLE FOR POLITICAL RIGHTS IN CHINA* (2005); Benjamin L. Read, *Assessing Variation in Civil Society Organizations: China's Homeowner Associations in Comparative Perspective*, 41(9) COMP. POL. STUD. 1240 (2008); Yan Yunxiang, *The Changing Moral Landscape, in DEEP CHINA: THE MORAL LIFE OF THE PERSON, WHAT ANTHROPOLOGY AND PSYCHIATRY TELL US ABOUT CHINA TODAY*, 36 (Arthur Kleinman et al. eds., 2011); O'brien & Li, לעיל ה"ש 15.